

Оксана ГОДОВАНСЬКА

*кандидат історичних наук
старший науковий співробітник відділу соціальної антропології
Інституту народознавства НАН України
старший викладач
кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8297-2414>
email: oksana.m.hodovanska@lpnu.ua*

ЧИТАННЯ ЯК «СЕРЙОЗНЕ» ДОЗВІЛЛЯ СІЛЬСЬКИХ УЧИТЕЛІВ ГАЛИЧИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Досліджено вільний час сільських учителів у Галичині в радянський період із врахуванням головних умов, що його визначали. З'ясовано, що соціально-економічні реалії радянської дійсності, проживання в сільській місцевості, особливості учительської праці, культурні традиції суспільства та його інтелектуальний запит, особистісні прагнення чи вподобання були визначальними умовами формування вільного часу педагогів. Звернуто увагу на читання як на один зі способів проведення вільного часу, що з'являвся у вчителів після виконання професійних, сімейних чи господарських обов'язків. Проаналізовано усноісторичні наративи, записані з колишніми вчителями в селах Львівської і Тернопільської областей, неопубліковані справи відділів радянської освіти Івано-Франківського та Львівського обласних архівів, опубліковані документи радянського періоду.

Констатовано «серйозне» часопроведення дозвілля вчителів: читання художніх книг, радянської періодики, перегляд фільмів у сільських клубах, участь, а найчастіше організація тематичних свят, вечорів, концертів. Виснувано про розмитість меж між вільним часом педагогів і їхніми професійними, сімейними чи господарськими обов'язками. Зазначено, що вчительський вільний час «професіоналізувався», тобто набував рис «додатку» до праці, підготовки до неї, а вибір можливостей його проведення залежав від професійної діяльності, громадських «навантажень».

Доведено, що конструкт «вільного часу» був одним з елементів радянської соціальної політики й соціотехніки. Зазначено, що радянська соціальна інженерія, використовуючи різноманітні підходи, мала на меті не тільки спрямовувати, контролювати чи залякувати людей, а й найефективніше заповнювати їхній вільний час. Констатовано, що радянська соціотехніка реалізовувала концепт «культурності» з його ідеологічним наповненням у формуванні радянського *«life style»*, а однією з поширених практик «культурності» було читання.

Ключові слова: читання, вільний час, радянський період, учителі, Галичина, повсякдення.

Примусове «возз'єднання» Західної України з Українською Радянською Соціалістичною Республікою (УРСР) восени 1939 р. «запустило» процес радянзації новоприєднаних теренів, що полягав у докорінній зміні всього трибу освітнього, суспільного, політичного, економічного, культурного та повсякденного життя, а в подальшому і формуванні т. зв. радянського «*life style*».

У вивченні радянського часу значущим є «гуманістичний чинник», що його запропонував польський соціолог Флоріан Знанецький (Florian Znaniecki) та американський психолог Вільям Томас (William Thomas)¹. Вони наголошували на тому, що соціальні факти завжди пов'язані з діяльністю людей та є «чиймись, а не нічийними», тобто поміщені в межі життєвих досвідів якихось одиниць або спільнот, які з ними стикаються, їх зауважують, зазначають, переживають, інтерпретують, оцінюють, тобто містять «гуманістичний чинник». Тож доцільно зосередитися на подіях чи фактах із перспективи тих людей, досвіди яких вони відображають, спробувавши дивитися на світ їхніми очима, розшифровуючи їхню сфєрхїю цінностей, систему законів, якими вони керуються, а не через яексь абстрактне зовнїшнє спостереження². Конкретний вияв такої методологічної позиції у цій статті – це залучення автобіографічних інтерв'ю, записаних із колишніми вчителями в селах Галичини*. Усна історія як джерело і метод репрезентує антропологічний вимір історичних реконструкцій. Усноісторичний метод дає змогу дослідити минуле на низовому рівні, демонструючи суб'єктивність історичних інтерпретацій та множинність історичної істини, виступає тим «гуманістичним чинником», що розкриває способи проведення вільного часу вчителями з їхньої перспективи.

Освітня в офіційних радянських документах, опираючись на сталінський вислів, трактували «фалангою народних вчителів, що складає одну із самих необхідних частин великої армії трудящих нашої країни, які будують нове життя на основі соціалізму»³. Їхня значущість у розбудові радянської системи освіти в Галичині була вагомою. Водночас вони поряд з іншими категоріями людей інтелектуальної праці виступали агентами побудови радянського суспільства, тож дослідження їхнього повсякденного чи професійного життя неможливе без урахування впливів з боку радянської, тоталітарної за своєю суттю держави.

Один з елементів повсякденного життя людини – вільний час, що залишається після виконання оплачуваної роботи, неоплачуваної хатньої (прибирання, приготування їжі тощо), піклування про себе та близьких. Він важливий і необхідний для кожної особи, завдяки йому можна відпочити, відновити сили, приділити час улюбленим заняттям, розвагам тощо. Концепт «вільного часу» – це історична категорія, що її пізнавали, з'ясували вчені в модерний час, і вона набула конкретних контурів та дефініцій у ХХ ст. Фіксований робочий день, вихідні дні, державні свята, щорічні відпустки стали типовими пізнаваними визначниками вільного часу⁴. Натомість

¹ Штомпка П. Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО, 2020. С. 29.

² Там само.

* У дослідженні територіальні межі окреслені т. зв. Східною Галичиною, що охоплювала українські етнічні землі. Сьогодні це Львівська, Тернопільська й Івано-Франківська обл.

³ Доповіді про здійснення закону про загально обов'язкове навчання. *Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.)*. Ф. Р-163. Оп. 4. Спр. 50. Арк. 33.

⁴ Kwilecki K. Rozważania o czasie wolnym: wybrane zagadnienia. Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfańskiego. 2011. 142 s. URL: <https://depot.ceon.pl/bitstream/>

соціально-економічні реалії радянської дійсності, проживання у сільській місцевості, особливості учительської праці, культурні традиції суспільства та його інтелектуальний запит, особистісні прагнення чи вподобання були визначальними умовами формування вільного часу сільських учителів⁵.

Серед поширених способів проведення вільного часу вчителів було читання. Про це вони пригадують в автобіографічних нарративах. Наприклад, дуже лаконічний текстовий сегмент: «Кіномеханік у Скольому він жив, але він був із Кам'янки. Індійські кіна найбільше любили, ціле село приходило! Я ходила! Я індійське кіно любила... книги читала, я й тепер читаю. Мені дуже подобалася була така книжка "Остання шабля" і такі я любила, знаєте, таке щось про шпіонів, о такі я любила книжки! Але я не пам'ятаю багато, я брала в бібліотеці і мала вдома багато книжок. Я й тепер читаю...»⁶. Наступний розгорнутий уривок пропонує об'ємне відтворення вільного часу із вчительської перспективи: «Знаєте, як у селі то життя, приходиш додому, я ж мала сім'ю, спочатку чекаєш дітей зі школи, діти корів женуть, а я збираюся та йду з чоловіком у поле, до сіна. ... А зимою, що у нас такого не було, не має такого, щоб десь поїхати, піти. Хіба у клуб, кіно ше, тоді кіно було. У нас возили кіно. У кіно підеш чи якісь танці організують у клубі. Переважно то школа організовувала такі всі концерти, бо я була. Я ще вчила співи, то я була організатор того всього, тих концертів. То в мене було одне захоплення, що я тим всім цікавилася. Я не музикант, а так – самоучка. Я ставила концерти всі, у школі ми виступали в клубі на кожне свято, тепер бачу немає того. На кожне свято я ставила концерт. Участь брали учні, а вже директор наш, він зараз у районі працює, він організував художній гурток драматичний. То ми ставили вистави страшні! Їздили в сусідні села ... Я днювала і ночувала в тій школі! Бо не було часу. Я в неділю ходила робити репетиції, бо діти корів пасли – не було часу! А як учила – сама. Чоловік мені купив радіо таке, пластиноків накупила з піснями, і я собі сиділа вечір, і то слухала! Дуже любила слухати! ... Я читала газети, в обов'язковому порядку потрібно було виписати, партійні, чоловік мав виписати. Батьки в мене були старі, я мусіла коло них дивитися!... Я колись бігала, що мені було сіно погребсти, ше взяти з собою якусь банку і побігти, я не можу, бо там ягоди є, ше назбираю ягід, ше й сіно поскладаю, ше й додому прийду і свиням треба зарехтувати, і корову видоїти, і десь сила була, чесна слово! ... з 1955 року я працювала, тридцять два роки проробила в школі. Учитель був страшенно загрузений!»⁷.

Опираючись на запропоновані текстові сегменти автобіографічних інтерв'ю, можна узагальнити, що вільний час учителів і можливості його проведення тісно пов'язані з їхньою професійною, політичною, громадянською діяльностями. Можна констатувати, що «серйозне» часопроведення педагогів – це читання книг, що їх випозичали в бібліотеці, обов'язкове прочитання газет, відвідування сільських клубів, участь, а найчастіше організація тематичних свят, шкільних вечорів, сільських концертів, вистав, перегляд фільмів. Майже обов'язковим був «активний» відпочинок – організація й участь у туристично-краєзнавчих походах разом із колегам та учнями. Водночас украй

handle/123456789/4233/gwsh_rozwazanie_calosc_dd_320x450-1.pdf?sequence=1 (дата звернення: 12.06.2022).

⁵ Hodovanska O. Social engineering of Soviet leisure time: on the basis of the oral history. *EtnoAntropologia*. 2020. Vol. 8. N 1. S 123–134. URL: <https://core.ac.uk/download/327161822.pdf>

⁶ Інтерв'ю з Катериною Х., 1936 р. н., записане 5 липня 2015 р. *Архів автора*.

⁷ Інтерв'ю зі Степанією Д., 1947 р. н., записане 5 липня 2015 р. *Архів автора*.

розмитото ставала межа між публічним, робочим і особистим вільним часом учителів. Їхній вільний час «професіоналізувався», тобто набував рис «додатку» до праці, відпочинку й одночасно самопідготовки до неї, на відміну від сучасного сприйняття вільного часу як самоцінної, самодостатньої «величини» і «константи», де головну роль відіграє бажання особистості вільно обирати між різними видами діяльності. Наявність вільного часу, доступ до різних способів його проведення, а головне добровільний вибір можливостей суттєво впливають на рівень і якість життя кожної людини.

Вчительський вільний час був обумовлений сільським трибом життя, сімейними, гендерними, побутовими обов'язками, що суттєво обмежували його. Найперше, вчительки в селах обробляли городи, поля, доглядали свійських тварин тощо. Ритм їхнього побутового, господарського і родинного життя мав багато подібного до повсякдення багатьох сільських жінок. Ця схожість присутня і в сімейних та побутових обов'язках, передовсім у догляді за дітьми, опіці над хворими, літніми родичами, батьками, виконанні хатніх і господарських неоплачуваних робіт. Не можна ігнорувати індивідуальні прагнення й запити педагогів, що також впливали на спосіб проведення їхнього вільного часу. Вже Олексій Тихий, український дисидент і радянський учитель, звернув увагу на основне значення особистого вибору, «як сам знає та вміє» при використанні вільного часу. І нікому не варто застосовувати приписи, накази чи розпорядження щодо його проведення. Будь-яке насильство в цьому праві призведе до пасивного, а то й активно-го опору з боку тих, кому наказуватимуть, з кого вимагатимуть, кого змушуватимуть. Отже, залишається тільки організувати та забезпечувати можливість для культурного й корисного проведення вільного часу «як для самого трудівника, так і для народу, до якого він належить, для суспільства, для всього людства»⁸.

Читання як один зі способів проведення вільного часу вчителів вписувався у випрацьовану концепцію сталінської культурної революції. Започатковане радянське мистецтво на основі соцреалізму, набір літературних текстів класиків, мистецьких і музичних творів створили офіційний радянський культурний канон, а одночасно й той культурний мінімум, який мав бути відомий усім «культурним» громадянам Радянського Союзу. Започаткувалося чисельне тиражування творів, насамперед російських літературних класиків XIX ст., висвітлення у пресі міжнародних успіхів радянських мистців, ювілейні святкування історичних подій тощо. В обов'язковому порядку культурна освіта мала охоплювати радянських робітників і колгоспників, щоб реалізувати ідею «радянського інтелігента» – не просто освіченого спеціаліста, а будь-яку «культурну» особу, незалежно від її освіти чи професії⁹.

Радянський Союз вважався «читаючою» країною щонайменш з огляду на творення тоталітарною системою міфу про абсолютну довіру до друкованого слова. Існувала «партійна вимога» до літератури, державна монополія на друковане слово, пресу, цензурування усіх публікацій, вилучення «шкідливих» видань і «забракованих» творів навіть із країн соцтабору. При цьому папір розглядався як «політизований» товар, що скеровувався на друк переважно партійно-радянської преси, при існуванні

⁸ Тихий О. Роздуми. Збірка статей, документів, спогадів. Торонто, 1982. С. 27.

⁹ Шпаковская Л. Советская образовательная политика: социальная инженерия и классовая борьба. *Журнал исследований социальной политики*. 2009. Т. 7. № 1. С. 51. URL: <https://docplayer.com/29578489-Sovetskaya-obrazovatel'naya-politika-social'naya-inzheneriya-i-klassovaya-borba.html> (дата звернення: 14.06.2021).

його гострого дефіциту на видання зарубіжної літератури, популярних творів українських авторів. На довершення радянська преса експлуатувала і водночас консервувала цілий набір стереотипів поведінки, які культивувалися у Радянському Союзі серед громадян: патерналізм держави, образ ворога, віра в постійне покращення життя, турбота партії про трудящих, пріоритет колективного над індивідуальним тощо. Державні друковані органи штучно підтримували дешевизну періодики, у системі розповсюдження преси переважала директивна передплата. Особливо поширеною «добровільно-примусова» передплата була на промислових підприємствах, у культурно-освітніх закладах, колгоспах, де працівники були змушені оформляти передплату на обов'язкові видання як додаток до популярних журналів чи дефіцитних книжкових серій. У радянський час за відсутності свободи слова особливий контроль здійснювався за передплатою іноземних журналів і газет та зворотним процесом – експортом за кордон радянської преси¹⁰.

Отож концепт «вільного часу» був одним з елементів радянської соціальної політики та соціотехніки. Радянська соціальна інженерія, використовуючи різні підходи, мала на меті не тільки спрямовувати, контролювати чи залякувати людей, а й найефективніше заповнювати їхній вільний час. Радянська соціотехніка реалізовувала концепт «культурності» з його ідеологічним наповненням у формуванні радянського «*life style*». Однією з поширених практик «культурності» було читання. Тільки з учительських автобіографічних інтерв'ю проглядається його «подвійність»: як практика задоволення особистих естетичних уподобань та ідеологічний примус до ознайомлення з офіційною інформацією у пресі.

Типові рішення, постанови, протоколи засідань, довідки відділів пропаганди й агітації обкомів Комуністичної партії України – привселюдне підтвердження існування особливої радянської соціотехніки, яка через вплив нормативних офіційних документів, формуванням системи різних доручень, залучень, мережі (не)можливих покарань обумовлювала повсякденне життя своїх «об'єктів», тобто вчителів. Вона формувала занижену самооцінку, комплекс меншовартості, безпорадність, різні фобії тощо. Натомість учителі, як і частина інших радянських громадян, випрацювали «захисні механізми», серед них формальність, абстрагування, секуляризація, заплутування тощо.

REFERENCES

Hodovanska, O. (2020). Social engineering of Soviet leisure time: on the basis of the oral history. *EtnoAntropologia*, 8 (1), 123–134. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/327161822.pdf> [in English].

Kahanov, Yu. (2019). *Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953–1991): ukrainska versiia*. Zaporizhzhia: Inter-M [in Ukrainian].

(Kateryna Kh., Personal communication, July 5, 2015) [in Ukrainian].

Kwilecki, K. (2011). *Rozważania o czasie wolnym: wybrane zagadnienia*. Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfanteo. Retrieved from https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/4233/gwsh_rozwazanie_calosc_dd_320x450-1.pdf?sequence=1 [in Polish].

¹⁰ Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. С. 142–145.

Shpakovskaia, L. (2009). Sovetskaia obrazovatelnaia politika: sotsyalnaia inzheneriia i klassovaia borba. *Zhurnal issledovaniï sotsyalnoi politiki*, 7 (1), 51. Retrieved from <https://docplayer.com/29578489-Sovetskaya-obrazovatel'naya-politika-socialnaya-inzheneriya-i-klassovaya-borba.html> [in Russian].

Shtompka, P. (2020). *Sotsiologiia. Analiz suspilstva*. Lviv: Kolir PRO [in Ukrainian].

Tykhyi, O. (1982). *Rozdumy. Zbirka statei, dokumentiv, spohadiv*. Toronto [in Ukrainian].

(Stepaniia D., Personal communication, July 5, 2015) [in Ukrainian].

Oksana HODOVANSKA

PhD (History)

Senior Researcher at the Department of Social Anthropology

Institute of Ethnology of NAS of Ukraine

Senior Lecturer

at the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage

Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8297-2414>

e-mail: oksana.m.hodovanska@lpnu.ua

READING AS A «SERIOUS» LEISURE ACTIVITY OF RURAL TEACHERS OF HALYCHYNA IN THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY

The leisure time of rural teachers in Halychyna in Soviet times has been studied, taking into account the main conditions that determined it. It was found that the socio-economic actuality of Soviet reality, living in rural areas, traits of teacher's labor, cultural traditions of society and its intellectual inquiry, and personal aspirations or preferences were the governing conditions for the formation of teachers' leisure time. Special attention was paid to reading as a way of spending teachers' free time after their professional, family, or household responsibilities. Oral-historical narratives recorded with former teachers in the villages of Lviv and Ternopil regions, unpublished cases of the departments of Soviet education of Ivano-Frankivsk and Lviv regional archives, and published documents of the Soviet period are analyzed.

The «serious» teachers' leisure pastime is stated – it is reading art books and Soviet periodicals, watching movies in rural clubs, participating, and most often organization of themed holidays, evenings, and concerts. It is concluded that the boundaries between teachers' free time and their professional, family, or household responsibilities are blurred.

The leisure time of teachers was «professionalized», put it otherwise it acquired the features of a «supplement» to work and preparation for it. The choice of possibilities for its holding depended on their professional activities and their social «loads».

It is proved that the construct of «leisure time» was one of the Soviet social policy and social engineering elements. Soviet social engineering aimed not only to guide, control, or intimidate people by using a variety of approaches but also to fill their free time most effectively. Soviet social engineering embodied the concept of «culture» with its ideological content in the formation of the Soviet «lifestyle». One of the common practices of «culture» was reading.

Keywords: reading, leisure time, Soviet period, teachers, Halychyna, everyday life.

Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ

кандидат історичних наук

викладач кафедри теорії та методики навчання

Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

e-mail: drogobutsky@ukr.net

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА САМООБОРОНА ЯК ЕТАП РЕГІОНАЛЬНОГО ВИЯВУ РЕАЛІЗАЦІЇ ВОЄННОЇ ДОКТРИНИ ОУН(Б) (ЛІТО–ОСІНЬ 1943 РОКУ)

Означено шлях видозміни уявлень про способи реалізації ідеї національного війська в середовищі керівництва націоналістичного крила національного руху Опору періоду Другої світової війни. Схарактеризовано особливості теоретико-ідеологічного підґрунтя їхньої військової доктрини. Аналіз бачення ролі збройних сил здійснено в контексті реалізації визначальної для тодішнього націоналістичного руху мети – здобуття Української самостійної соборної держави.

Підкреслено факт існування серед представників Проводу Організації українських націоналістів (бандерівців) різних, а часто діаметрально протилежних позицій щодо справи створення збройних структур армійського типу. З опертям на особистісний підхід представлено знакові постаті тодішнього етапу розвитку цієї суспільно-політичної течії у контексті їхнього ставлення до формування національного війська.

У загальному означено специфіку проведення заходів, спрямованих на створення і розвиток власних збройних сил. Окреслено особливості розгортання мілітарних структур під егідою націоналістів у межах окремих регіонів Західної України. Наголошено на взаємозв'язку між регіональними відмінностями в розбудові тактичних військових одиниць як свідченні намагання представників Проводу ОУН(Б) системно підходити до реалізації доктрини національного війська. Представлено хронологічні етапи процесу формування збройних структур під егідою націоналістів у вигляді Української повстанської армії (Волинь) та Української народної самооборони (Галичина).

Визначено, що в умовах сьогодення дослідження у межах обраної сфери зокрема та витворення об'єктивної картини національної минувшини загалом відносяться до головних аспектів формування належної державницької позиції в українському соціумі.

Ключові слова: збройні сили, Українська самостійна соборна держава, рух Опору, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, Українська народна самооборона.

Вивчення процесу постання збройних відділів у структурі націоналістичного крила українського національного руху Опору вимагає належного опертя на історико-генетичну методологію із паралельним усвідомленням теоретико-ідеологічних засад як активності означеного сегмента тогочасного суспільно-політичного життя загалом, так і необхідності утворення національних збройних формацій зокрема.

Дослідження представленої тематики уможливило поглиблення розуміння еволюції національної військової традиції. Особливого значення ця сфера набуває тепер. Адже в умовах сьогодення належне уявлення загалу про основні віхи постання та розвитку національних збройних сил, що є одним із невід'ємних елементів процесу національного державотворення загалом, може розглядатися як дієвий інструмент у протидії окремим інформаційним штампам та історичним перекрученням, що їх застосовують проти українського соціуму в обставинах сучасного інформаційного протистояння.

Історіографія теми представлена доробком як учених діаспори¹, так і сучасних українських дослідників² та авторських колективів³. Варто все ж відзначити, що більшість матеріалів діаспорного походження – це результат пошуково-аналітичної активності представників повоєнної еміграційної хвилі. Серед останніх були й безпосередні учасники процесів, згаданих у темі (наприклад, Іван Бутковський («Гуцул»)). Цим означається цінність представленого ними бачення розвитку військових структур, які поставали під керівництвом Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)).

Водночас доробку представників еміграційного середовища притаманний певний рівень суб'єктивності. Цим обумовлюється необхідність верифікації окремих їхніх концептуальних тверджень, положень, висновків тощо. Останнє неможливе без використання інформації з джерел, що перебували у вільному доступі (здебільша це документи націоналістичного крила руху Опору)⁴, а також тих, які відносяться до корпусу, введеного до наукового обігу у процесі розсекречення архівів радянських спецслужб⁵.

Мета, яку планую досягнути у процесі розкриття означеної теми, – загальний аналіз процесу постання Української народної самооборони (УНС) в контексті еволюції теоретичної та практичної складових військової доктрини націоналістичного крила національного руху Опору періоду Другої світової війни.

Діяльність ОУН(б) у царині розбудови військових структур напередодні нацистсько-радянського зіткнення відбувалася у межах рішень II Надзвичайного великого

¹ Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2012. Ч. I. Німецька окупація України. 158 с. (Репринт видання [б.м.в.], 1946).

² Патриляк І. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. Львів: «Часопис», 2012. 512 с.

³ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історичні нариси / під ред. С. В. Кульчицький та ін. Київ, 2005. 495 с.

⁴ Постанова III Надзвичайного Великого Збору ОУН (б) «За що бореться Українська Повстанча Армія (УПА)» (серпень 1943 р.). *Літопис Нескореної України. Документи, матеріали, спогади*: у 2 кн. / відп. ред. Я. Лялька. Львів: «Просвіта», 1993. Кн. I. С. 198–200.

⁵ Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / упоряд. О. Ішук, С. Кокін. Київ; Торонто, 2007. 912 с. (Літопис УПА. Нова серія; т. 9).

збору (НВЗ) (квітень 1941 р.). Олександр Луцький* («Беркут») стверджував, що «в ділянці військовій конгрес [II НВЗ – I. Д.] прийняв постанову, що єдиною силою, при допомозі якої можна створити українську державу, є її власна армія»⁶.

Питання творення війська значилося у порядку денному конференцій Центрального проводу (ЦП) ОУН (б) у вересні 1941 р., квітні 1942 р., лютому 1943 р. та III НВЗ у серпні 1943 р.⁷. У матеріалах останнього стверджено, що «збройна сила українського народу – це основна передумова перемоги в його боротьбі за УССД [Українську самостійну соборну державу – I. Д.]»⁸. Там же схарактеризовано обставини, що обумовлювали особливості практичної реалізації постулатів військової доктрини. Зазначено, зокрема, що «перехід до нової тактики йшов у боротьбі і був диктований не теоретичними міркуваннями, але вимогами самого життя»⁹.

Проте керівне середовище ОУН(б) не вирізнялося одностайністю позиції в цій сфері. Михайло Степаняк констатував, що в ході засідання ЦП ОУН(б) 9–13 квітня 1943 р. його учасники «при обговоренні питання про стан справ на Волині, де в першу чергу почали створюватися збройні загони», висували, що Провід ОУН(б) на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ) в особі Миколи Лебеда не продуктивний у справі організаційного керівництва «рух із створення збройних загонів»¹⁰.

Все ж саме 1943 р. у матеріалах офіційного пресового видання ЦП ОУН(б) визначався як час, «коли ... почала організуватися Українська Повстанська Армія»¹¹. Схарактеризовано і причини та передумови розгортання збройного спротиву: «1943 р. ... посилив окупантський терор, але рівночасно він приніс активну самооборону Українського Народу ... саме з тією метою повсталала Українська Повстанча Армія й Українська Народня Самооборона»¹². Тоді ж Ростислав Волошин, один з організаторів військових структур ОУН(б) на ПЗУЗ, стверджував, що «сьогодні УПА

* Луцький Олександр («Довбня», «Богун», «Марко», «Беркут», «Богдан», «Андрієнко», «Клименко», «Боднар») (16.10.1913 р., с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – листопад 1946 р., м. Київ) – член ОУН від 1930 р., окружний провідник (1937–1939) та обласний провідник Станіславщини, керівник обласного повстанського штабу (1940). Організатор «Нахтігалю» («Легіону ім. Євгена Коновальця»). Керівник мобілізаційного відділу ЦП ОУН (б), заступник військового референта ОУН(б), організатор і керівник УНС (1943), командир УПА-Захід (1943–1944). В'язень польських та німецьких (1944) тюрем. 22.01.1945 р. захоплений спецвідділом НКВС (Народного комітету внутрішніх справ) у с. Бабин Зарічний (тепер – Калуська об'єднана територіальна громада Івано-Франківської обл.). Вироком військового трибуналу МВС (Міністерства внутрішніх справ) Українського округу від 10.08.1946 р. засуджений до найвищої міри покарання, страчений.

⁶ Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля... С. 332.

⁷ Прокоп М. «Вировий В. В.» Сталінсько-большевицькі імперіалістичні намагання і наша відповідь. *Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946* / ред.: Ю. Майвський, Є. Штендера. Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1995. С. 293. (Літопис Української повстанської армії; т. 24).

⁸ Постанови III-го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21–25 серпня 1943 р. (Неповний текст). *Літопис Української Повстанської Армії. Основна серія*: у 51 т. Торонто, 1995. Т. 24: Ідея і Чин ... С. 236–237.

⁹ Там само. С. 227.

¹⁰ Витяг із протоколу допиту Степаняка М. Д. (від 25 серпня 1944 р.). *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля...* С. 88.

¹¹ Прокоп М. «Вировий В. В.» Сталінсько-большевицькі імперіалістичні намагання... С. 294.

¹² Український Народ! *Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946...* С. 264.

уже не партизанка, це зав'язок майбутньої української збройної сили, це будуча державна Українська Народня Армія»¹³.

У травні–червні/липні 1943 р. з ініціативи ЦП, під керівництвом на той час уже Романа Шухевича*, Олександр Луцький здійснив інспекцію загонів УПА, що діяли на Волині від 1942 р. Як наслідок, незважаючи на «ряд негативних моментів», він визнав, що «УПА для ОУН необхідна», і тому вважав за доцільне пропонувати «поширити діяльність УПА також на Галичину»¹⁴.

Каталізатором процесу військового будівництва в Галичині, крім іншого, став рейд Сумського партизанського з'єднання під проводом Сидора Ковпака. З появою влітку 1943 р. у межах сучасних Тернопільщини й Івано-Франківщини радянського військового чинника у хронікальних записах націоналістичного підпілля не без патетики зазначено, що «перед кожним українцем виринула одна думка – війська нам треба. Тим-то зайшла konieczність творити збройні відділи Української Народної Самооборони»¹⁵.

У цьому контексті варто навести думку Р. Шухевича, який на засіданні ЦП ОУН(б) восени 1944 р. стверджував, що рейд ковпаківців у Галичину спричинив виникнення об'єктивних умов для розгортання власне збройного опору. У дискусії з Василем Куком («Ле») він констатував, що «коли б друг Ле дораджував зробити це саме в Галичині, що на Волині, то були б програли, бо не було об'єктивних причин, а коли прийшов Ковпак, то ті умови заіснували і ми виграли»¹⁶. Так, період другої половини літа й осені 1943 р. стає часом появи та розгортання структур УНС.

Згодом, як свідчить Луцький, «Шухевич [Роман – І. Д.] ... заявив, що ... УПА цілком виправдала себе і її діяльність стала відомою не тільки на Волині, але й на східних землях України, через це запропонував, на базі УНС, створити УПА на території Галичини»¹⁷. Вважається, що офіційним часом означеної трансформації став грудень 1943 р. Справжні зміни хронологічно пов'язані з початком 1944 р. Зокрема, наказом Ч. 1/44 Головного командира (ГК) і Головного воєнного штабу (ГВШ) УПА

¹³ Волошин Р. «Борисенко А. С.» На шляхах збройної боротьби. *Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946...* С. 245–247.

* 13 квітня 1943 р. у ході засідання ЦП ОУН(б) М. Лебедь (ім'я не встановлено) склав повноваження провідника і натомість утворилося Бюро Проводу (БП) ОУН(б) у складі Романа Шухевича, Зиновія Матли та Дмитра Маївського. У ході проведення III НВЗ ОУН(б) (21–25 серпня 1943 р., Козівський р-н Тернопільської обл.) Р. Шухевич (під псевдонімом «Тарас Чупринка») був обраний головою БП ОУН(б) (замість Зиновія Матли до складу БП введено Ростислава Волошина) та Головним командиром УПА.

¹⁴ Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 1–2 серпня 1945 р. *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля...* С. 335.

¹⁵ «Колос» (Касьян Брикайло). Хроніка сотні «Буйні» (1948 р.). *Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / упоряд. С. Воляннюк. Київ; Торонто, 2012. 392 с. (Літопис УПА. Нова серія; т. 20).*

¹⁶ Протокольний запис засідання ЦП ОУН(б) (кінець жовтня – початок листопада 1944 р.). *Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / упоряд.: С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. Київ; Торонто, 2007. 238 с. (Літопис УПА. Нова серія; т. 10). С. 238.*

¹⁷ Протокол допиту Луцького Олександра Андрійовича від 6 серпня 1945 р. *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля...* С. 351.

було проведено реорганізацію військових штабів груп та округ¹⁸. Так започатковано процес, що «підіймав Повстанську Армію до рівня Національної Української Армії»¹⁹. Вважаю, що в такий спосіб чітко засвідчується намагання представників націоналістичного крила національного руху Опору зреалізувати зазначену концепцію розбудови власних збройних структур у межах процесу національного державотворення, кінцева мета бачилася у постанні УССД.

Отже, можна висувати, що керівництво ОУН(б) розглядало збройну боротьбу як один із вирішальних чинників досягнення основної мети руху. Водночас кристалізація бачення форм такого роду активності, його тактичних завдань, як і саме формування збройних структур, відбувалися на тлі дискусій. Проте безсумнівним залишається факт, що військове будівництво, започатковане й розвинене представниками націоналістичного крила національного руху Опору в часі радянсько-нацистського конфлікту, стало не тільки фундаментальним елементом боротьби за УССД у середині ХХ ст., а й вагомим чинником реалізації цієї складової національної ідеї наприкінці ХХ ст.

REFERENCES

Ishchuk, O., & Kokin, S. (Comps.). (2007). *Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshtovanykh radiansky my orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944–1945* (Litopys UPA. Nova seriia; Vol. 9). Kyiv; Toronto [in Ukrainian].

Kentii, A., & Lozytskyi, V. (2007). Vid boiovyka UVO do Holovnoho Komandrya UPA. In S. Bohunov, V. Danylenko, A. Kentii, S. Kokin, V. Lozytskyi, M. Posivnych (Comps.), *Zhyttia i borotba henerala «Tarasa Chuprynyky» (1907–1950). Dokumenty i materialy* (Litopys UPA. Nova seriia; t. 10) (pp. 32–33). Kyiv; Toronto [in Ukrainian].

«Kolos» (Kasian Brykailo). Khronika sotni «Buini» (1948 r.). (2012). In S. Volianiuk (Comp.), *Voienna okruha UPA «Lysonia». 1943–1952. Dokumenty i materialy* (Litopys UPA. Nova seriia; t. 20). Kyiv; Toronto [in Ukrainian].

Kulchytskyi, S. V. (Ed.). (2005). *Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrainska Povstanska Armiia: istorychni narysy*. Kyiv [in Ukrainian].

Lebed, M. (2012). *UPA. Ukrainska Povstanska Armiia. Yii geneza, rist i dii u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu za Ukrainku Samostiinu Sobornu Derzhavu* (Pt. 1). (Reprint [b.m.v.], 1946). Ivano-Frankivsk: «Nova zoria» [in Ukrainian].

Nakaz HVSh ch. 2 z dnia 3 veresnia 1949 r. (2007). In S. Bohunov, V. Danylenko, A. Kentii, S. Kokin, V. Lozytskyi, M. Posivnych (Comps.), *Zhyttia i borotba henerala «Tarasa Chuprynyky» (1907–1950). Dokumenty i materialy* (Litopys UPA. Nova seriia; t. 10) (p. 350). Kyiv; Toronto [in Ukrainian].

Patryliak, I. (2012). *«Peremoha abo smert»: ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960-kh rr.* Lviv: «Chasopys» [in Ukrainian].

Postanova III Nadzvychainoho Velykoho Zboru OUN (b) «Za shcho boretsia Ukrainska Povstancha Armiia (UPA)» (serpen 1943 r.). (1993). In Ya. Lialko (Ed.), *Litopys Neskorenoi Ukrainy. Dokumenty, materialy, spohady: u 2 kn.* (B. 1, pp. 198–200). Lviv: «Prosvita» [in Ukrainian].

¹⁸ Кентій А., Лозицький В. Від бойовика УВО до Головного Командира УПА. *Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали...* С. 32–33.

¹⁹ Наказ ГВШ ч. 2 з дня 3 вересня 1949 р. *Там само.* С. 350.

Postanovy III-ho Nadzvychainoho Velykoho Zboru Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv, shcho vidbuvsia v dniakh 21–25 serpnia 1943 r. (Nepovnyi tekst). (1995). In Yu. Maivskiy, Ye. Shtendera (Eds.), *Ideia i chyn. Orhan Provodu OUN, 1942–1946* (Litopys Ukrainskoi povstanskoi armii; t. 24) (pp. 236–237). Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

Prokop, M. (1995). «Vyrovyi V. V.» Stalinsko-bolshevytski imperialistychni namahannia i nasha vidpovid. In Yu. Maivskiy, Ye. Shtendera (Eds.), *Ideia i chyn. Orhan Provodu OUN, 1942–1946* (Litopys Ukrainskoi povstanskoi armii; t. 24) (p. 293). Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

Protokolnyi zapys zasidannia TsP OUN (b) (kinets zhovtnia – pochatok lystopada 1944 r.). (2007). In S. Bohunov, V. Danylenko, A. Kentii, S. Kokin, V. Lozytskyi, M. Posivnych (Comps.), *Zhyttia i borotba henerala «Tarasa Chuprynyky» (1907–1950). Dokumenty i materialy* (Litopys UPA. Nova serii; t. 10) (p. 238). Kyiv; Toronto [in Ukrainian].

Ukrainskyi Narode! (1995). In Yu. Maivskiy, Ye. Shtendera (Eds.), *Ideia i chyn. Orhan Provodu OUN, 1942–1946* (Litopys Ukrainskoi povstanskoi armii; t. 24) (p. 264). Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

Voloshyn, R. (1995). «Borysenko A. S.» Na shliakhakh zbroinoi borotby. In Yu. Maivskiy, Ye. Shtendera (Eds.), *Ideia i chyn. Orhan Provodu OUN, 1942–1946* (Litopys Ukrainskoi povstanskoi armii; t. 24) (pp. 245–247). Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

Ihor DROHOBYTSKYI

PhD (History)

*Lecturer at the Department of Theory and Methods of Education
Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

e-mail: drogobutsky@ukr.net

UKRAINIAN PEOPLE'S SELF-DEFENSE AS A STAGE OF THE REGIONAL MANIFESTATION OF THE IMPLEMENTATION OF THE OUN (B) MILITARY DOCTRINE (SUMMER–AUTUMN 1943)

The paper outlines a way of changing thoughts on the implementation of a national army idea among the leadership of the nationalist wing of the national Resistance movement during World War II. The theoretical and ideological basis features of their military doctrine are described. In the context of the realization of the nationalist movement's defining goal at the time – getting an independent and united Ukrainian state, an analysis of opinions on the role of the armed forces is made.

Among representatives of the leadership of the Organization of Ukrainian Nationalists (Bandera's group) were people of different, and often totally opposed positions on the issue of creating armed structures of a military type, which is emphasized. Based on a personal approach, the significant figures of that stage of development of the mentioned socio-political current in the context of their attitude to the formation of the national army are presented.

In general, traits of implementing measures aimed at creating and developing their own armed forces are defined. Features of the deployment of the armed forces under the auspices of nationalists within certain regions of western Ukraine are outlined. A connection among regional differences in the development of tactical military units is emphasized, as evidenced by the efforts of the leadership of the Organization of Ukrainian Nationalists (Bandera's group) to systematically approach the implementation of the national army doctrine. Chronological stages of armed structures formation under the auspices of nationalists in the form of the Ukrainian Insurgent Army (Volyn) and the Ukrainian People's Self-Defense (Halychyna) are presented.

It is determined that in the current context, research in the chosen field, in particular, and creating an objective picture of the national past in general, are among the main aspects of forming a proper state position in Ukrainian society.

Keywords: armed forces, Ukrainian independent and united state, resistance movement, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, Ukrainian People's Self-Defense.